

Vertimai

Pjeras Abeliaras

DIALEKTIKA Antroji knyga (ištrauka) Apie kategorinių teiginių rūšių skirtumus

Įvadas

Taigi, nuodugniai ištyrę kategorinių teiginių dalis, arba narius, iš kurių jie sudaromi, taip pat aptarkime ir tokių teiginių rūšių skirtumus. O pastaruosius galime svarstyti atsižvelgdami į predikato išsakymą ar subjekto suvokimą, arba į jų (ar visos ištaros) daugiareikšmiškumą, arba į veiksmažodžio laikų skirtingumą. Nuo predikato išsakymo priklauso tai, kad jį teigimu arba neigimu išreiškiantys teiginiai vadinami teigiamais arba neigiamais, taip pat vienuose teiginiuose jis išsakomas paprastai, o kituose – tam tikru būdu (*modo*), todėl pirmuosius įvardijame kaip paprastuosius, antruosius – kaip modalinius. Atsižvelgiant į subjektą, vieni teiginiai vadinami bendraisiais, kiti – daliniais, dar kiti – neapibrėžtaisiais, o likę – vieniniiais. Terminų įvairumas lemia tai, kad vieni teiginiai būna vienareikšmiai, kiti – daugiareikšmiai, o laikų skirtingumas – jog vieni pasakomi apie dabartį, kiti – apie praeitį, dar kiti – apie ateitį.

Dabar apstokime ties vieniniiais teiginiais, bet pirmiau aptarkime teigimą ir neigimą, sudarančius pirmąją teiginių atmainą.

Apie teigimą ir neigimą

Teigimas yra tvirtinamasis sakiny (pavyzdžiui, „kiekvienas žmogus yra gyvūnas“, „bent vienas žmogus yra gyvūnas“), o neigimas – neigiamasis sakiny (pavyzdžiui, „bent vienas žmogus nėra gyvūnas“, „nė vienas žmogus nėra gyvūnas“). Pagal prieštaravimo (*contradictionis*) ryšį kiekvienas teigimas turi vieną jam priklausančią neigimą. Tačiau vienoks yra prieštaravimo, kitoks – priešingumo (*contrarietatis*) ryšys. Teiginiai, tarpusavyje esantys priešingi (*contrariae*), dėl priešingumo ryšio nesiderina labiausiai, pavyzdžiui, „kiekvienas žmogus yra teisingas“ ir „nė vienas žmogus nėra teisingas“. O tie teiginiai, kurie yra priešaringi (*contradictoriae*) ir tarp savęs visuomet dalijasi teisingumą ir klaidingumą, vienas kitą užgina dėl prieštaravimo ryšio, pavyzdžiui, „kiekvienas žmogus yra teisingas“, „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“, ir atvirkščiai – „nė vienas žmogus nėra teisingas“, „bent vienas žmogus yra teisingas“, taip pat ir su vieniniiais teiginiais „Sokratas yra teisingas“, „Sokratas nėra teisingas“. Kurie teiginiai vadinami vienas kitam priešingais arba priešaringais, o kurie – pavaldžiais (*subalternae*) arba po-

priešingais (*subcontrariae*) ir kokių tarp jų būna išvedimo ryšių bei skirtumų, taip pat ir sukeitimų, detaliau paaiškinome įvaduose, parašytuose jaunesiems dialektikams lavinti.

Mums nedera dar kartą užtrukti prie pastarųjų dalykų, todėl nukreipkime svarstymą prie gilesnių dalykų bei aiškiau išskirkime teigimų ir neigimų ypatybes. Kai tvirtinamas pavienis subjektas, vienas subjekto suvokiny (*acceptio*) sukuria tik vieną neigimą arba teigimą, o tada, kai pateikiamas bendrasis, subjekto įvairumas žymėjimo atžvilgiu apima daugelį teigimų ir neigimų. Mat teigimo, tvirtinančio, kad „kiekvienas žmogus yra teisingas“, neigimas atrodo esąs ir tas, kuris sako, jog „nė vienas žmogus nėra teisingas“, ir tas, anot kurio, „bent vienas žmogus nėra teisingas“ (arba „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“). Taip pat atrodo, jog neigimą „nė vienas žmogus nėra teisingas“ atitinka du teigimai – ir „kiekvienas žmogus yra teisingas“, ir „bent vienas žmogus yra teisingas“. Kadangi tą patį teigimą arba neigimą atitinka dvi priešpriešos, kurios su juo kartu akivaizdžiai negali būti teisingos, viena jų kuo labiausiai nuo teiginio nutolsta pagal priešingumo, o kita pagal – pagal prieštaravimo ryšį, kai tik panaikinama tai, ką teigė teiginys, bei paprastu būdu jam paprieštaraujama. Juk teiginys „kiekvienas žmogus yra teisingas“ pagal priešingumą siejamas su šiuo – „nė vienas žmogus nėra teisingas“, o pagal prieštaravimą – su „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“. Ir vienas, ir kitas panaikina teiginiu išreikštą mintį: pastarajam „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“ prieštarauja paprastai, o „nė vienas žmogus nėra teisingas“ padaro daugiau, nes ne tik nurodo, jog teisingumas pridera ne kiekvienam žmogui, bet ir užgina jį visiems žmonėms.

Kodėl labiau už prieštaraujančius tarpusavyje nedera priešingi teiginiai

Vadinasi, pastarasis teiginys deramai siejamas su ankstesniu* (su kuriuo nesutinka labiausiai) kaip priešingas. Juk dalykus, susijusius priešingumo ryšiu, apibrėžia teiginiai, vienas prieš kitą esantys pirmoje eilėje, tai yra tie, kurie tarpusavyje nesutinka labiausiai (kaip balta ir juoda – tai, kas sykiu niekaip negali būti būdinga tam pačiam dalykui). Be to, „nė vienas žmogus nėra teisingas“ su teiginiu „kiekvienas žmogus yra teisingas“ nesutinka, tai yra su juo yra supriešintas, labiau nei „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“. Su aptariamu teiginiu labiau dera „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“ nei „nė vienas žmogus nėra teisingas“, mat pirmasis teisingas būna teisingumo stokojant vienam, o antrasis – tik jei stokoja visi. Juk tai, kas teigiama bendruoju teigimu, greičiau jau galėtų įvykti neegzistuojant vienam teisingajam, nei neegzistuojant nė vienam teisingajam. Dėl to akivaizdu, kad bendrasis neigimas bendrajam teigimui prieštarauja labiau nei dalinis neigimas, mat visiems užgina tai, ką anas visiems priskiria.

Tačiau tai, kad dalinis teiginys drauge su savimi negali leisti bendrajam teiginiui būti klaidingam, ir jei pirmasis klaidingas, antrasis yra būtinai teisingas, susiję ne su priešingumo ryšiu, o su prieštaravimo paskirstymu. Mat tai, kad jie kartu negali būti klaidingi (tai yra kad tai, kas teigiama, negali kartu neegzistuoti), priklauso veikiau jau betarpiškumui nei priešingumui. O tai, kad jie kartu negali būti teisingi (tai yra kad tai, kas teigiama, negali kartu eg-

* – t. y. „kiekvienas žmogus yra teisingas“ (vert. past.)

zistuoti), priklauso vien tiktai priešpriešai arba priešingumui. Juk visos priešingybės pagal sau būdingą prigimtį ne tvirtina savo pačių paneigimus, bet visi tvirtinti dalykai abipusiškai paneigia vienas kitą (*sese mutuo auferunt*) – tai galima pastebėti ir sudėtiniuose, ir nesudėtiniuose teiginiuose.

Taigi, tai, kas negali kartu neegzistuoti, išreiškia ne priešpriešą, bet paskirstymą arba betarpiškumą, o betarpiškumas priešpriešos neišreiškia. Juk esama daug betarpiškų dalykų, kurie nėra supriešinti, pavyzdžiui, neapibrėžtas rūšies ir apibrėžtas giminės vardas (kaip „ne žmogus“ ir „gyvūnas“). Taip pat ir čia betarpiškumas, persmelkiantis junginį, nesudaro reikšmingesnės priešpriešos (tai nustatoma gretinant „balta“ ir „ne balta“ bei „juoda“). Juk balta ir ne balta yra priešinga ne taip smarkiai (nors ir nebūna taip, jog kartu egzistotų) kaip balta ir juoda (kur pasitaiko, jog drauge neegzistuoja). Juk nebūtina to, kas nėra balta, vadinti priešingu baltam, tai yra juodu, mat galima būti geltonam ar kitos spalvos. Taigi, visa, kas negali egzistuoti drauge, sudaro priešpriešą, o tai, kas nepajėgia sykiu neegzistuoti, – betarpiškumą. Todėl atrodo, kad popriešingi teiginiai, nors ir negali kartu negalioti, nėra priešpriešoje – būtent todėl, kad jie gali kartu galioti (supranta ma, kalbant apie atsitiktinį teiginių turinį) lygiai taip, kaip juos paskirstantys teiginiai (bendrieji, tai yra teigiamas ir neigiamas, kuriuos dėl jau įrodytos stipriausios prieštaros sutarta vadinti priešingais, o kitus – prieštarais) negalioti.

Taigi, iš to aišku, jog su teiginiu, sakančiu „kiekvienas žmogus yra teisingas“, labiau nei „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“ nesutinka teiginys „nė vienas žmogus nėra teisingas“. Todėl ne veltui bendrajam teigiamam teiginiui priešingu laikomas

bendrasis neigiamas, o prieštaringu vadinamas dalinis neigiamas teiginys. Juk atrodo, kad pastarasis („ne kiekvienas žmogus yra teisingas“) yra priešingas sakančiam „bent vienas žmogus nėra teisingas“; beje, Boecijus abu juos laiko vienu ir tuo pačiu teiginiu, nors atidžiau ištyrusiems teiginį paaiškėtų, jog jų prasmė yra skirtinga.

Ištaros prasmė priklauso nuo daug ko: kai neigiama dalelytė pridėta priekyje, ji pašalina ir sunaikina visą teigimą, o kai ta pati dalelytė įterpiama viduryje, ji atlieka terminų atskyrimą – tai matyti ir sąlyginuose sakiniuose. Juk šių ištarų prasmė yra ne ta pati:

Jei kas nors yra žmogus, jis nėra teisingas.

ir

Nėra taip, kad, jei kas nors yra žmogus, jis yra teisingas.

Pirmąja parodoma, jog „žmogaus“ padėtis yra nesusijusi su „teisingu“, o antrąja – kad ji nebūtinai užgina „teisingą“; pastaroji yra teisinga, o ana – klaidinga. O ta, kuri, neigimui esant priekyje, panaikina visą sąlyginį teiginį, tai yra ši –

Jei kas nors yra žmogus, jis yra teisingas, –

vadinama jam priklausančiu neigimu ir tiesioginiu porininku (*recte dividens*), kuris drauge su juo negali būti nei teisingas, nei klaidingas, mat tiesiog sunaikina jo prasmę. O antrasis gali būti kartu klaidingas, tačiau niekada – kartu teisingas, todėl atrodo jam esantis veikiau priešingas nei prieštaringas.

Taigi, yra aišku, jog, kalbant apie kategorinius teiginius, kiekvieną teigimą atitinkantis prieštaravimas bei tiesioginis porininkas yra tas, kuris, neigimui esant priekyje,

sunaikina visą jo prasmę; pavyzdžiui, šio, sakančio „kiekvienas žmogus yra žmogus“, neigimas yra „ne kiekvienas žmogus yra žmogus“, o ne „bent vienas žmogus nėra žmogus“ – gali būti, jog pastarasis kartu su juo bus klaidingas. Visai neegzistuojant pačiam žmogui teisingas nėra nei tas, pagal kurį „kiekvienas žmogus yra žmogus“, nei tas, kuris tvirtina, jog „bent vienas žmogus nėra žmogus“, tai yra „kažkoks dalykas, esantis protingas ir mirtingas gyvūnas, nėra protingas ir mirtingas gyvūnas“ – juk vardas „žmogus“ buvo suteiktas vien tik remiantis iš protingumo ir mirtingumo sudėto gyvūno buvimu. Vadinasi, tas, kuris pasakė tokį teiginį, patvirtino, jog esama iš protingumo ir mirtingumo sudėto gyvūno.

Vadinasi, teiginys „bent vienas žmogus nėra žmogus“, tai yra „kažkoks dalykas, esantis protingas ir mirtingas gyvūnas, nėra protingas ir mirtingas gyvūnas ar tiesiog gyvūnas“, yra visada klaidingas: juk yra visiškai neįmanoma nei kad kada įvyktų tai, kas juo sakoma, nei kad gamta tai leistų įgyvendinti. Juk kur ir kokių metu galėtume parodyti, kad tas, kuris yra žmogus, nėra žmogus? Suprantama, kad buvimas ir nebuvimas žmogumi drauge nepasitaiko – šitai nepatenka į neigimą, bet yra teigiama už jo ribų ir įvedama kaip taisyklė. Tačiau, nors „bent vienas žmogus nėra žmogus“, taip pat ir „kiekvienas žmogus yra žmogus“, kai neegzistuoja žmogus, yra visada klaidingi, kartu jiems taip pat leidžiama būti klaidingiems ir todėl jie negalėjo būti pavadinti tiesioginiais porininkais. Vadinasi, panaikinus žmones, klaidingas yra ir tas teiginys, kuris sako „kiekvienas baltas žmogus yra baltas“, ir tas, pagal kurį „bent vienas baltas žmogus nėra baltas“, tai yra „bent vienas žmogus, kuris sudėtas iš baltumo, nėra iš jo sudėtas, o priešingai – jo stokoja“. Juk

dėl to, kad predikatas pašalinamas, subjekto apibrėžtumas (kuriame dėl subjekto išlaidkomas ir pats predikatas), kadangi nėra aptinkamas pačiame subjekte, ištarą paverčia klaidinga. Panašiai subjekto apibrėžtumas sukliudo ir ištarai „galintis bliauti žmogus yra gyvūnas“, kuri, pašalinus apibrėžtumą, veikiausiai išliktų teisinga.

Taigi, aišku, jog teiginiui, sakančiam „kiekvienas žmogus yra žmogus“ arba „kiekvienas baltas žmogus yra baltas žmogus“, teiginys, kuris, neigimui esant priekyje, paneigia visą jo prasmę, kaip tiesioginis porininkas priešinamas tokiu būdu: „ne kiekvienas žmogus yra žmogus“, „ne kiekvienas baltas žmogus yra baltas“, o ne tas, kuriame neigimas įterpiamas predikatui atskirti nuo subjekto. Viena yra atskirti dalykus vieną nuo kito, kita – parodyti, kad ne visi jie tarpusavyje dera. Juk tas, kuris apie dalykus kalba kaip apie atskirtus vieną nuo kito, priima juos kaip egzistuojančius, o kuris – kaip apie nederančius, jų egzistavimą pažymi ne daugiau negu neegzistavimą ir teigia tik tai, kad jie nėra vienas su kitu susiję. Taigi, vienokią prasmę neigimas turi būdamas priekyje, kitokią – būdamas viduryje. Todėl aišku, jog teiginys, pagal kurį „kiekvienas žmogus nėra baltas“, nėra tas pats kaip teiginys „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, o tas, kuriuo teigiama „bent vienas žmogus nėra baltas“, nėra tas pats kaip teiginys „netiesa, kad bent vienas žmogus yra baltas“.

Teiginys, teigiantis „kiekvienas žmogus nėra baltas“, kiekvienam žmogui užgina baltumą (jei teigdamas, kad kiekvienas stokoja baltumo, tokį atskyrimą paverčia visuotiniu). Tačiau tas teiginys, kuris panaikina bendrojo teigimo prasmę, išreiškia tik tai, kas priklauso ne visiems, o to, kas yra nuo visų atskirta – jau nebe; jis būna teisin-

gas bent vienam kam nesant baltam. Taip pat ir tas teiginys, pagal kurį „bent vienas žmogus nėra baltas“, kažkam užgina baltumą. O tas, kuris teigia, jog „netiesa, kad bent vienas žmogus yra baltas“, panaikina dalinio teigimo prasmę ir pavirsta jam prieštaraujančiu – tai yra bendruoju neigimu, tarsi sakytų, jog nė vienas nėra baltas. Juk ištara, kuri, neigimui esant priekyje, panaikina teiginio prasmę, neabejotinai parodo jį esant klaidingą. Jei teiginys „bent vienas žmogus yra baltas“ yra klaidingas, kaip prieštaraujantis jam deramai priskiriamas „nė vienas žmogus nėra baltas“. Vadinasi, tai, kad „netiesa, jog bent vienas žmogus yra baltas“, teigiama tiek pat, kiek ir tai, kad „nė vienas žmogus nėra baltas“ – ir pagrįstai. Juk išraiška, sakanti „nė vienas žmogus“, atitinka sakančią „koks nors žmogus“ ir neigiančią, kad bent vienas žmogus yra baltas, bei taip pat panaikina atsitiktines jos savybes – tai yra paneigia tai, kad baltas yra ir Sokratas, ir Platonas, ir bet kas kitas. Juk kuo daugiau atvejų apėmė pareiškimas ar išvada, tuo daugiau jais ir sunaikinama. Todėl teiginys, pagal kurį „Sokratas nėra koks nors žmogus“, atmeta visus žmones (nes kiekvienas yra kažkas), tarsi sakytų „nėra žmogus“, o tas, kuriuo teigiama, jog Sokratas nėra kiekvienas žmogus, neatmeta nieko, mat niekas nėra kiekvienas.

Tačiau gali būti sakoma, jog tas atskyrimas, kuriame minimas „kiekvienas“, yra reikšmingesnis už tą, kuriame minimas „kas nors“, mat čia atmetamas „kas nors“, o ten – „kiekvienas“. Jei sąvokų atskyrimą palygintume atidžiau nei pačių dalykų, pamatykite, kad vienur teigiama ir neigimu atskiriama sąvoka yra „koks nors žmogus“, kitur – „kiekvienas žmogus“. O jei sugretintume žymimo dalyko atskyrimą, įsitikintume: kadangi „koks nors žmogus“

priskiriamas kiekvienam žmogui, o „kiekvienas žmogus“ – jokiame, sakant „koks nors žmogus“ panaikinami visi žmonės, o sakant „kiekvienas“ – joks. O tas, kuris teigia, jog pašalinamas „kas nors“, jei šiuo atveju neigimo prasmę supranta kaip „nėra kokio nors“, atmeta visus, o jei kaip „nėra kiekvieno“ – nė vieno. Tačiau jei tie patys teiginiai, kai juose pašalinamas „kas nors“ arba „kiekvienas“, būtų suprantami kaip teigiami, tai būtų atskiras ir kitoks atvejis, nesusijęs su neigimų aiškinimu. Taigi, kuo daugiau glūdi neigimo predikate, tuo daugiau jame yra pašalinama – būtent visa, ką jis apima. Mat taip, kaip teigime priskiriamas kažkas viena iš visų, taip neigime pašalinamas „kiekvienas“: pavyzdžiui, kai sakoma „Sokratas yra žmogus“, tai tarsi teigiama, kad „kas nors yra žmogus“, o jei sakome, kad jis nėra žmogus, iš jo pašaliname „kiekvieną“. Todėl, nors iš vieno atvejo išvedamas teigimas, neigimo remiantis vienu atveju įrodyti negalima. Juk, jei kas yra šis žmogus, tai yra žmogus, o jei nėra šis žmogus, tai nėra taip, kad nebūtų žmogus. Taigi, tai, kas teigime priskiriama kam nors, neigime pašalinama iš visų, tačiau abiejuose išliekant priskirtos ištaros prasmei. Juk tada, kai yra aišku, jog teigimas tvirtina, kad egzistuoja kažkas iš žmonių, neigimas panaikina tą patį dalyką – būtent tai, kad kažkas neegzistuoja, ir juo atmetamas kiekvienas (kadangi kiekvienas yra kažkas).

Tačiau iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad kiekvienam teigimui pagal prieštaravimo ryšį kaip jam būdingas porininkas deramai priešinamas neigimas, kuris, neigimui esant priekyje, panaikina visą jo prasmę. Pavyzdžiui, teiginiui „Sokratas yra žmogus“ priešinamas „netiesa, kad Sokratas yra žmogus“, o ne tas, pagal kurį „Sokratas nėra žmogus“, o teiginiui „kiekvienas žmogus“

yra žmogus“ priešinamas „ne kiekvienas žmogus yra žmogus“, o ne „bent vienas žmogus nėra žmogus“, o teiginio „bent vienas žmogus yra žmogus“ priešybė yra „netiesa, kad bent vienas žmogus yra žmogus“, tačiau ne „nė vienas žmogus nėra žmogus“.

Šie neigimai yra šalinamieji (*remotivae*), tačiau niekas nedraudžia teigimams kaip nuosavus porininkus turėti ir kitus neigimus, kurie yra naikinamieji (*destructivae*). Pavyzdžiui, teiginį „Sokratas nėra žmogus“ paneigia tas, kuris tvirtina, jog „netiesa, kad Sokratas nėra žmogus“ – jis panaikina būtent tai, ką pirmasis teigė, ir taip parodo jį esant klaidingą. Panašiai ir tam teiginiui, pagal kurį „bent vienas žmogus nėra žmogus“, priklausantis naikinamasis neigimas yra „netiesa, kad bent vienas žmogus nėra žmogus“: jis teigia, jog dalyko atžvilgiu neegzistuoja tai, ką pirmasis teigė – būtent tai, kad „žmogus“ yra atskiriamas nuo tam tikro žmogaus.

Tokiu būdu ir sąlyginių teiginių neigimams, kurie yra atskiriamieji (*separativae*), taikomi kiti neigimai, kurie jų atžvilgiu yra naikinamieji, pavyzdžiui, teiginiui –

Jei kas yra žmogus, tai nėra akmuo. – taikomas šis:

Netiesa, kad, jei kas yra žmogus, tai nėra akmuo.

Pastarasis paneigia visą pirmojo prasmę, ir juo tarsi sakome, kad anas yra klaidingas (būtent parodydami, kad dalyko atžvilgiu neegzistuoja tai, ką anas tvirtina). Tačiau naikinamieji ir tiesioginiai neigimai gali būti taikomi ne vien tiems neigimams, kuriuos vadiname atskiriamaisiais, bet taip pat ir tiems, kurie yra naikinamieji – jie visą pastarųjų prasmę padaro negaliojančią bei klaidingą. Pavyzdžiui, kai sakoma „netiesa,

kad ne kiekvienas žmogus yra gyvūnas“, tai tarsi aiškiai teigiama, kad dalyko atžvilgiu neegzistuoja tai, ką tvirtino anas neigiamas teiginys: „ne kiekvienas žmogus yra gyvūnas“. Bet todėl, kad tokio pobūdžio neigimas yra lygiavertis bendrajam teigimui, pagal kurį „kiekvienas žmogus yra gyvūnas“, jis pagal prasmę atrodo esantis veikiau jau teigiamas. Juk akivaizdu, kad tas, kas panaikina vieną iš porininkų, įtvirtina kitą.

Tačiau, nors ir turėdamas su juo tam tikrą lygiavertiškumą, savo prasme jis nepaprastai skiriasi**, nes viena tvirtinama teigimu, o kita – neigimu, ir nors atrodo, jog visada yra vienas su kitu susiję, jie neišlaiko abipusio išvedimo vienas į kitą. Taigi, aišku, jog kiekvienas teiginys turi jį atitinkantį neigimą, tiesiog sunaikinantį jo prasmę ir, neigimui esant priekyje, ją sugriaunantį. Pavyzdžiui, teiginiui „kiekvienas žmogus yra baltas“ priešinamas tas, kuris tvirtina „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, tam, kuriuo sakoma „bent vienas žmogus yra baltas“, – „nė vienas žmogus nėra baltas (jis yra tapatus šiam – „netiesa, kad bent vienas žmogus yra baltas“), tam, pagal kurį „žmogus yra baltas“ – „netiesa, kad žmogus yra baltas“, o teiginiui „Sokratas yra baltas“ – „netiesa, kad Sokratas yra baltas“.

Vadinasi, atitinkami neigimai yra tie, kurie tiesiog panaikina teigimo prasmę tokiu būdu, jog juose neigiama nei daugiau, nei mažiau, negu tvirtino teigimas. Kadangi apie tą patį bendrinį subjektą ištara galima skirtingais būdais, šitaip atsiranda daug teigimų ir neigimų: „kiekvienas žmogus yra baltas“, „nė vienas nėra baltas“, „bent

** – t. y. „netiesa, kad ne kiekvienas žmogus yra gyvūnas“ ir „kiekvienas žmogus yra gyvūnas“ (*vert. past.*)

vienas yra baltas“, „bent vienas nėra baltas“ arba „ne kiekvienas yra baltas“, o teiginio „kiekvienas žmogus yra baltas“ vienintelis atitinkamas ir prideramas neigimas yra tas, kuris tiesiog panaikina tai, ką anas teigė, tokiu būdu: „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, o ne tas, kuris užgintų baltumą visiems tiems, kuriems teigimas jį priskyrė, tai yra „nė vienas žmogus nėra baltas“. Juk pastarasis paneigia daugiau nei prideramas neigimas, mat neigia ne tik tai, ką teigimas tvirtino, tai yra parodo ne tik tai, kad ne kiekvienas yra baltas, bet ir tai, kad toks nėra nė vienas – juo išreiškiamas didesnis neigimas. Juk vienas iš teiginių teisingas tada, jei ne kiekvienas yra baltas, o kitas – tik jei visi stokoja baltumo. Vadinasi, pastarajame paneigiama daugiau nei pirmajame ir jis pašalina daugiau nei tas, kuris, tvirtindamas, jog „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, tiesiog panaikina teigimo prasmę.

Todėl teiginio, tvirtinusio „kiekvienas žmogus yra baltas“, vienintelis tiesioginis porininkas ir deramas neigimas yra „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, o ne „nė vienas žmogus nėra baltas“ – pastarasis gali būti klaidingas kartu su teigimu ir neigia daugiau, nei jis teigė, ir taip pat ne dalinis atskiriamasis (kaip kai kas norėtų***), tvirtinantis, jog „bent vienas žmogus nėra baltas“, kuris irgi, kaip jau parodyta, gali būti kartu klaidingas. Todėl Aristotelis bendrojo teiginio neigimą išskyrė tiksliau nei Boecijus: jis anam teigimui visada teisingai priešina „ne kiekvienas žmogus yra baltas“, o Boecijus – „bent vienas žmogus nėra baltas“ – dalinį atskiriamąjį neigimą, kurį mano esant tapatų naikinamajam (kaip parodyta, klaidingai, nes kartais aptinkama, jog dalinis neigimas kartais būna klaidingas

drauge su bendruoju teigimu – tai aiškino me pirmiau). Tačiau kai iš porinių teigimo ir neigimo vienas būna teisingas, kitam būtina būti klaidingam, o kai klaidingas, tada – teisingam: juk, kaip apie teigimo ir neigimo priešpriešą aiškino Aristotelis, pats dalykas, apie kurį kalbama, arba yra, arba ne. Juk arba Sokratas yra, arba jo nėra – dalyko atžvilgiu visada galioja tai, ką teigia vienas iš porininkų (būtent šių – „Sokratas yra“, „Sokrato nėra“), o negalioja tai, ką tvirtina kitas. Tada, kai jis yra, teisingas yra teigimas ir klaidingas – neigimas, o kai jo nėra – atvirkščiai.

Tačiau gali būti paprieštarauta, kad po to, kai Sokratas mirė, teiginys „netiesa, kad Sokratas yra Sokratas“ yra nei teisingas, nei klaidingas, nes jis akivaizdžiai netenka teiginio ypatumo remiantis pajungta sąvoka, kuri jau nebėra nei ko nors reiškianti, nei patvirtinanti. Juk jei žuvus Sokratui jo vardas išlaiko pirmesnę jam būdingą reikšmę, kuri jame įtvirtinta kaip egzistuojančiame, tai ir žuvęs jis neabejotinai yra vadinamas Sokratu, o todėl ir žmogumi, nes jo kaip žmogaus vardas yra toks, koks buvo anksčiau. Tačiau tai, kas neegzistuoja, negali būti vadinama žmogumi. Juk jei žmogumi būtų vadinama tai, ko nėra, į neegzistuojantį dalyką būtų nukreipiama dviprasmybė: tvirtinto teigimo, kuris buvo klaidingas, neigimas, kuriuo kalbėta apie egzistuojantį dalyką, nebūtų teisingas, taip pat teisingas nebūtų tas teiginys, kuris, pakeitus sąvokos įvardijimą, nuo savęs pašalintų tą patį dalyką (pavyzdžiui, jei nuo paties savęs atskirtų sąvoką „šis mirusysis“). Taigi, vardas „Sokratas“ ir teigime, ir neigime privalo būti suprantamas ta pačia prasme, žuvusiojo vardu žymint tą patį, ką ir egzistuojančiojo. Kitu atveju (tai yra vardus supratus ne ta pačia prasme) nebeliktų prieštaravimo ryšio. Todėl ir

*** – turimas galvoje Boecijus (*vert. past.*)

pats Aristotelis, pirmajame knygos „Apie aiškinimą“ skirsnyje aprašydamas teigimo ir neigimo prieštaravimą, kalba: „Egzistuoja šis prieštaravimas – supriešinti teigimas ir neigimas, tačiau tvirtinu, jog yra priešinamas tas pats dalykas to paties dalyko atžvilgiu, o ne dviprasmiškai ar bet kuriuo kitu iš būdų, kuriuos nustatėme prieštaraudami įrodymų sofistinėms vingrybėms.“ Kalbant aiškiau, jei norima tvirtinti porinių teiginių prieštaravimą, abiejų teiginių terminus reikia suprasti ta pačia prasme, žinoma, atmetant bet kokio pobūdžio sofizmus.

Antrajame „Apie aiškinimą“ leidime Boecijus mini, jog Aristotelis veikale „Apie sofistinius paneigimus“ išskyrė šešias sofizmų rūšis – visi jie klydo prieštaravimo ryšiui. Juos jis vadina dviprasmybe, vienprasmybe, skirtinga dalimi, skirtingu laiku, skirtingu santykiu, skirtingu būdu. Pavartojus terminus dviprasmiškai, išnyksta prieštaravimo ryšys, pavyzdžiui, „Aleksandras pagrobė Heleną“, „Aleksandras nepagrobė Helenos“ – ir vienas, ir kitas teiginys yra teisingas, nes teigimas yra apie Priamo sūnų, o neigimas – apie didįjį Makedonijos valdovą. Juk dažnai sąvoką supratus skirtingais būdais, apie kuriuos kalbama vienprasmiškai, sunyksta prieštaravimas, pavyzdžiui, jei kas sakytų, kad Sokratas yra žmogus ir vardą „žmogus“ taikytų smulkesniems atvejams, tai sakytų tiesą, o jei tas vardas nurodytų į gryną žmogaus rūšį, įsivaizduojamą kaip atskirtą nuo atsitiktinių savybių, taip pat teisingas bus neigimas „Sokratas nėra žmogus“. Juk Sokratas yra vienas iš paskirų žmonių, o kartu pagrįstai neigiama, jog jis yra rūšis, vadinama „žmogumi“. Abiem žmonėms – ir grynajam, ir paskirajam – vienprasmiškai priskiriamas vardas „žmogus“ (drauge su apibrėžimu „protingas ir mirtingas gyvūnas“).

Kai sąvoka vartojama to paties dalyko atžvilgiu, kalbama ne apie vienprasmybę, o apie tapatumą (*identitatem*). Juk tai, kas vienprasmiška, yra priskiriama daugeliui dalykų taip pat, kaip ir tai, kas dviprasmiška, todėl vardas „Sokratas“, jei nėra bendrasis, nevadinamas nei dviprasmiu, nei vienprasmiu. Prieštaravimui klydo skirtingos dalies suvokimas, pavyzdžiui, jei būtų sakoma, kad vienos dalies atžvilgiu akis yra balta, o kitos – nėra, abu teiginiai būtų teisingi. Tačiau prieštaravimą gali panaikinti ir skirtingas laikas, tarkim, jei sakoma „štai anas skaitė ir neskaito (*legit ac non legit*)“, ir vienur *legit* yra suprantamas kaip būtojo, kitur – kaip esamojo laiko žymiklis. Esant skirtingam santykiui prieštaravimas taip pat laikomas klaidingu, pavyzdžiui, jei teigiama „Anchisas yra tėvas“ ir tai suprantama kaip „Enėjo atžvilgiu“, tai bus teisinga, o jei manoma, kad tas pats Anchisas nėra tėvas, bet Priamo atžvilgiu, ir tai bus teisinga. Manoma, jog prieštaravimą panaikina taip pat ir skirtingas pasakymo būdas: juk jei teigiama „žemdirbys yra vyskupas“ ir tai suvokiama kaip galimybė (*secundum potentiam*), teiginys yra teisingas, o jei teigiama, kad žemdirbys nėra vyskupas, ir šis neigimas nurodo į esamybę (*ad actum*), ir toks teiginys yra teisingas.

Remiantis pirmiau minėtais apibrėžimais, darosi aišku, kad Aristotelis teigimo ir neigimo prieštaravimą įrodinėjo atsižvelgdamas ne tiek į prasmę, kiek į turinio sąrangą. Juk jei prasmę jis būtų suvokęs pagal pačius dalykus, jis būtų sakęs, jog neigime to paties atžvilgiu panaikinama tai, kas teigime buvo tvirtinta, ir kad iš to paties daikto atimamas tas pats dalykas. Dviprasmybės, susijusios su žodžiais, išskyrimas tokiu atveju atrodytų nereikalingas. Juk kas iš to paties daikto pašalina tą patį dalyką, išlaiko neigimo

prasmę, nors kartais sąrangoje to nematyti, pavyzdžiui, kai sakoma „Sokratas yra kardas (*ensis*)“ „netiesa, kad Sokratas yra kaunamasis ginklas (*micra*)“ „Sokratas yra žmogus“, „netiesa, kad Sokratas yra protingas ir mirtingas gyvūnas“. Pastarieji teiginiai prasmėje išsaugo prieštaravimą, tačiau neišreiškia jo žodžiais, nes pakeičiami išraiškos vienetai (*vocum materia*). Kadangi Aristotelis norėjo parodyti ne tik prieštaravimo prasmę, bet ir sąrangą, besiremiančią žodžiu, žyminčiu tuos pačius terminus, po to jis teisingai teigė, jog tie patys terminai neigimą išreiškia atsižvelgiant į išraišką; kitus dalykus, susijusius su prasme, reikia apibrėžti.

Gera suvokiantiems samprotavimą tos Boecijaus įvardijamos sofizmų rūšys, kurios susijusios su skirtingu būdu arba skirtingu santykiu, atrodo pridėtos be reikalo. Skirtingą pasakymo būdą jis manė egzistuojant poroje, tvirtinančioje „kiaušinis yra gyvūnas“, „kiaušinis nėra gyvūnas“, kai vienas nurodo į galimybę, kitas – į esamybę. Mat teigime, norint išlaikyti teisingumą, žodžio „yra“ prasmė suvokiama santykyje su galimybe, tačiau tai nei aptinkama šaltiniuose, nei suvokiama protu. Jei tai, kas pasakyta, būtent predikatas „gyvūnas“, negalioja iš esmės, jis nebus prijungtas – jeigu „gyvūnas“ yra visas vardas, jis apima tik jau esančias gyvas būtybes, o kiaušinis nepriklauso tiems, kas jau yra gyvi. Taip pat ir šis neigimas – „Enėjas nėra tėvas“ – gali ne tiesiog nurodyti, kad jis nėra Priamo ar kieno kito tėvas, bet apskritai paneigti, kad jis yra tėvas, ir pašalinti visa, kas glūdi pavadinime „tėvas“. Taip pat ir tas, kuris tvirtina jį esant tėvu, nurodo ne tai, kieno tėvas jis yra, o tiesiog tvirtina, kad jis yra tėvas. Juk nesama parodymo, kieno jis tėvas, nes to asmens vardas nutylimas. Tačiau, nors tokio pobūdžio apibrėžimai ir nėra

priskiriami remiantis dalyko teisingumu, juos reikėjo paminėti dėl sofistų, besivaiškančių ne proto, o nuomonės ir naudos, begėdysčių. Todėl ir pats Aristotelis sako: „šitai nustatome prieštaraudami įrodymų sofistinėms vingrybėms“. Taigi, deramas ir atitinkamas – ir žodžių, ir prasmės atžvilgiu – neigimas yra tas, kuris, neigimui esant priekyje, panaikina tvirtintos ištaros prasmę. O kai panaikinama ta pati prasmė, nebūna pakeičiama žodžių reikšmė. Juose glūdi prideramas prieštaravimas.

Iš šių dalykų yra aišku, jog Aristotelis išvalgiau nei Boecijus apsvartė bendrojo teigimo neigimą. Mat Boecijus tvirtinančiam, kad „kiekvienas žmogus yra teisingas“, priešina dalinį atskiriamąjį neigimą, pagal kurį „bent vienas žmogus nėra teisingas“, nors, kaip parodyta, pasitaiko, jog abu jie būna klaidingi. O Aristotelis jam priskiria neigimą, sakantį „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“, kuris niekada nebūna teisingas arba klaidingas sykiu su teigimu ir visada abipusiškai taip padalija teisingumą ir klaidingumą, kad kai tik vienas būna teisingas, kitas būna klaidingas, ir atvirkščiai – juk kokie nors dalykai arba yra, arba ne. Tačiau tada, kai dalykai neegzistuoja, yra aišku, kad jie nesudaro teiginio sąrangos, nes jo dalių reikšmė jau yra sunykusi (kaip jau aiškinome). Tačiau jei juose kada ir nesama šios sąrangos ypatumo, prasmės pasidalijimas niekada neišnyksta – juk visada vienas sakomas dalykas bus, o kito nebus. Bet kuriuo metu galioja, jog arba egzistuoja tai, ką tvirtina teiginys „kiekvienas žmogus yra teisingas“, arba tai, ką sako teiginys „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“, panašiai ir su neegzistavimu, todėl jie ir sudaro prideramą prieštaravimą.

Tačiau gali būti, jog bus pasiteirauta, koku teiginiu reikėtų vadinti tokio po-

būdžio neigimą: „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“, – mat jis neišlaiko dalinio teigimo prasmės (būtent to, kuris tvirtina, kad „bent vienas žmogus nėra teisingas“). Išties mes tiesiogine prasme jį vadiname ne daliniu ar bendruoju, o tiesioginiu bendrojo teiginio paneigimu. Taigi, nebūtina, kad naikinamieji ir tiesioginiai neigimai papulėtų į tą kategorinių teiginių skirstymą, kurį Boecijus pasiūlė atsižvelgdamas į bendrojo ir dalinio teiginio turinį ir prasmę. Juo jis aprėpia visus kategorinius teiginius, kaip

parodyta, manydamas, jog „ne kiekvienas žmogus yra teisingas“ turi dalinio teiginio (tai yra „bent vienas žmogus nėra teisingas“) prasmę.

Kadangi kiekybės ženklai, pridėti prie subjektų ar nuo jų nušalinti, sukuria reikšmingus skirtumus tarp teigimų ir neigimų (vienus padarydami bendraisiais, kitus – daliniais, o dar būna, kad kiti dėl jų pasidaro neapibrėžtieji), privalu tiksliau nužymėti jų paskirtis bei apsvarstyti, kokią jie turi žymėjimo galią ir padėtį teiginiuose.

Versta iš: L. M. De Rijk (ed.), Petrus Abaelardus. *Dialectica*.

Assen: Van Gorcum, 1970

Iš lotynų kalbos vertė **Živilė Pabijutaitė**